

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.2.6>

РИТОРИЧНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ТЕКСТОВОЇ ЄДНОСТІ СТАТТІ У. САМЧУКА «НАРІД ЧИ ЧЕРНЬ?»

RHETORICAL MEANS OF CREATING THE TEXT UNITY OF U. SAMCHUK'S ARTICLE «A NATION OR A MOB?»

Євченко О.В.,

*orcid.org/0000-0002-5667-312X**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри філософсько-історичних студій та масових комунікацій
Державного університету «Житомирська політехніка»*

Дослідження присвячено аналізу риторичних засобів, що сприяли інтеграції текстової єдності статті У. Самчука «Нарід чи чернь?», написаної письменником-публіцистом у воєнний період репортерської та редакторської діяльності; означену статтю розглянуто з огляду на стилістику ораторської промови; визначено стилістичні особливості статті, зумовлені риторичними прийомами та експліцитною полемічністю, за допомогою яких автор прагне здійснити безпосередній комунікативний вплив, переконання і спонукання, та зазначено особливості архітектонічної побудови текстової єдності статті; окреслено основні риторичні й конструктивні прийоми, котрі використовує автор – риторичні питання, єдність питання-відповіді, що утворюють питально-відповідальний комплекс і протиставлення, контраст, анафора, розподіл, повтори, простий перелік, динамічний перелік, кільцювання; вирізняє контрастний і ступеневий способи розгортання тези, які обрано письменником-публіцистом для активізації, та методи аргументування, котрі він використовує для обґрунтування своєї концепції – метод протиставлення (сприяє протиставленню антагоністичних підходів до вирішення проблеми й створенню контрасту); метод потенціювання (допомагає авторові відповідно до своїх інтересів висувати на перший план те, що є доцільним в інтересах визначеної цільової установки); метод ствердження висновків (дозволяє за допомогою часткових узагальнень прийти до конкретного висновку); зазначено основні прийоми логічної аргументації (аргумент з досвіду, приклад у протилежність), засоби психологічного впливу (пафос, аргумент до однакового розуміння) та етичні прийоми переконання (аргумент до норми, аргумент до антинорми); названо три комунікативні центри статті, що уподібнюють її до тексту промови – автор, ідейні супротивники й адресат, засоби створення експліцитної полемічності – послідовна репрезентація протиставлення двох антагоністичних ідеологій (національної української і більшовицької), сарказм, різкі оцінювальні судження й протиставлення.

Ключові слова: архітектонічна побудова, експліцитна полемічність, риторичні засоби, конструктивні прийоми, методи аргументування, способи розгортання тези, прийоми логічної аргументації, засоби психологічного впливу, етичні прийоми переконання.

The study is devoted to the analysis of rhetorical means that contributed to the integration of the textual unity of U. Samchuk's article "A nation or mob?", written by a writer-publicist during the wartime period of reporting and editorial activity; the mentioned article was considered with regard to the stylistics of the oratorical speech; the stylistic features of the article determined by rhetorical techniques and explicit polemics, with the help of which the author seeks to exert direct communicative influence, persuasion and encouragement, and the features of the architectural construction of the textual unity of the article are specified; the main rhetorical and constructive techniques used by the author are outlined – rhetorical questions, unity of question-answers forming a question-answer complex and opposition, contrast, anaphora, distribution, repetitions, simple list, dynamic list, ringing; the contrasting and graded ways of developing the thesis chosen by the publicist writer for activation and the argumentation methods he uses to justify his concept are distinguished – the method of opposition (contributes to contrasting antagonistic approaches to solving the problem and creating a contrast); the method of potentiation (helps the author, in accordance with his interests, to bring to the fore what is expedient in the interests of the specified target setting); method of asserting conclusions (allows to come to a specific conclusion with the help of partial generalizations); the main methods of logical argumentation (argument from experience, example to the contrary), means of psychological influence (pathos, argument to the same understanding) and ethical methods of

persuasion (argument to the norm, argument to the anti-norm) are indicated; three communicative centers of the article are named, which compare it to the text of a speech – the author, ideological opponents and the addressee, means of creating explicit polemics – a consistent representation of the opposition of two antagonistic ideologies (national Ukrainian and Bolshevik), sarcasm, sharp evaluative judgments and opposition.

Key words: architectural construction, explicit polemic, rhetorical means, constructive methods, methods of argumentation, ways of developing a thesis, methods of logical argumentation, means of psychological influence, ethical methods of persuasion.

Постановка проблеми. Публіцистична та громадська діяльність письменників української діаспори значною мірою сприяла формуванню національних світоглядних орієнтирів та ідеологічних засад, які стали ґрунтом для здобуття Україною незалежності. Широкий тематичний спектр, діалогічність і полемічність, непересічність концепцій вирізняють публіцистику української діаспори, передусім публіцистичні твори громадських діячів і митців Д. Донцова, Є. Маланюка, І. Багряного й У. Самчука. Специфічна особливість публіцистичних творів означених авторів визначається гострою актуальністю, безпосереднім зв'язком із дійсністю та комунікативністю. Актуалізація болючих проблем, вихідна точка письменників-публіцистів діаспори, зокрема У. Самчука, що формується на ґрунті громадянської позиції, зумовлює експліцитну полемічність публіцистичних текстових єдностей, а комунікативність – використання конструктивних прийомів та риторичних засобів – забезпечує безпосередній та опосередкований впливи на масову або цільову аудиторію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні дослідники значну увагу приділили вивченню літературної та публіцистичної спадщини У. Самчука. Так, А. Жив'юк [1] досліджує комплекс проблем, пов'язаних з формуванням та еволюцією суспільно-політичних поглядів митця, вивчає його громадсько-політичну діяльність. І. Комінярська [2] зосереджується на дослідженні художнього втілення національної ідентичності героя в прозі У. Самчука, у контексті розвитку української літератури ХХ ст. осмислює поняття «національна ідентичність», розкриває постать У. Самчука як прозаїка, публіциста й літературного критика та визначає його внесок у світове й українське письменство. У контексті українського державотворення досліджує публіцистику У. Самчука Р. Радчик [3]. Жанрові особливості журналістської публіцистики У. Самчука, зв'язок його художньої і публіцистичної творчості окреслює С. Хороб [4]. Майстерність У. Самчука-публіциста досліджує Н. Буркалець [5] та інші літературознавці й дослідники.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у виявленні основних принципів творення комунікативної текстової єдності статті

У. Самчука «Нарід чи чернь?», яка зумовила низку завдань: визначити риторичні засоби, що дозволяють втілити авторську концепцію; вирізнити конструктивні прийоми, котрі сприяють інтеграції тексту статті; окреслити методи аргументування та прийоми аргументації, за допомогою яких письменник-публіцист здійснює комунікативний вплив на свідомість реципієнта.

Виклад основного матеріалу. Громадська і публіцистична діяльність У. Самчука передусім спрямовані на боротьбу за незалежність України та присвячені побудові майбутньої української держави, адже національна ідея не може реалізуватися без конструктивного державництва, котре, відповідно до його розуміння, ґрунтується на волі. Переконавання автора суголосні рефлексіям Д. Донцова, висловленим у фундаментальній праці «Націоналізм» (1926), у якій видатний український націософ проголошував: «На сій волі (не на розумі), на догмі, аксіомі, (не на доведеній правді), на самостійнім, не на деривативнім постуляті, на бездоказовім пориві, (а не правилі, що шукає оправдання деінде), – мусить бути збудована наша національна ідея, коли ми хочемо утриматися на поверхні жорстокого життя» [6, с. 159].

В означеному контексті особливого резонансу набуває стаття У. Самчука «Нарід чи чернь?» (1941), в якій постає проблема національної самодостатності та спроможності українського народу побудувати власну державність. Статті значною мірою притаманні риси заклику: пафосне звернення до широких верств, актуальна й злободенна тематика, гостра постановка проблемного питання, репрезентація проблеми та її аналіз із з'ясуванням причин і наслідків, окреслення можливих шляхів розв'язання та стилістика ораторської промови. Втілення концепції та організація комунікативного впливу засвідчують публіцистичну майстерність автора. Стилiстичні особливості статті зумовлюються риторичними прийомами й експліцитною полемічністю, за допомогою яких здійснюється комунікативний вплив, переконання і спонування. Цільова установка покликана змусити замислитися над проблемою національної свідомості у найкритичніший історичний момент життя українського народу, коли він опинився в лещатах між нацизмом і більшовизмом. Реалізацію цільової уста-

новки забезпечує вже назва твору, сформульована у формі риторичного питання, що не лише полегічно окреслює проблему, а й сприяє процесові активізації реципієнтів, налаштовує їх на сприймання аргументації.

Архітектонічна побудова текстової єдності – класична, трьохсередова – вступ, основна частина, висновки. Розпочинається стаття раптово, без попередніх резюме, наче більшість реципієнтів, яких автор ознайомлює із власною концепцією й на яких розраховує відповідний комунікативний вплив, вже неодноразово зверталися до означеної проблеми і зробили певні висновки. Раптовий вступ організовується конструктивними прийомами повтору та простого переліку: «При першому погляді на дійсність це питання не дає нам покою. Воно вривається в нашу свідомість, воно переслідує нас вдома, на вулиці, в установі, на базарі, у трамваї...» [7]. Обрані прийоми, по-перше, дозволяють окреслити проблему мінімальною кількістю мовленнєвих засобів, по-друге – допомагають установити комунікативний контакт, скорочуючи відстань між автором і читачем, по-третє – відразу готують до сприймання головної думки. Подальше розгортання вступу забезпечується риторичними запитаннями, що містять констатацію і протиставлення, й одночасною відповіддю автора – конструктивними прийомами, в основі яких єдність питання-відповіді та протиставлення, як правило, однорідних понять, внаслідок чого посилюється контраст між протилежностями: «...Хто ми? Нарід чи чернь? Нація чи маса?... Організована, свідомо, вигранена збірна одиниця чи юрба без'язиких постатей? І дати на це одразу, без вагань, виразну відповідь ми тоді вагаємось» [7]. Риторичні питання та відповідь автора на них не лише утворюють питально-відповідальний комплекс, а, власне, репрезентуються як проблемні аспекти, що висуваються публіцистом, як-от: самоідентифікації, формування національної свідомості, національного самовизначення, з'ясування ролі й місця українського народу в історичному процесі тощо. Автор наголошує на тому, що нищення національної свідомості є найголовнішим завданням будь-яких поневолювачів, які приходили в Україну. Тому втілювана ним концепція передбачає конкретизацію понять «людська гідність» та «національна свідомість», адже «величезна маса живих людиноподібних істот 1941 року по народженні Христа не розуміє і не усвідомлює в собі двох дуже важливих і основних первнів» [7]. Використання прийому єдності питання-відповіді у подальшому набуває

виразної асоціативності з метою розмежування широкого загалу на народ і чернь: «Що це таке людська гідність? Чи це щось подібне на мішок картоплі, чи на порвані чоботи? Не всім ясно. Що таке – національна свідомість і для чого її можна практично вжити? Також не кожному вміщується в голові» [7]. Означені питання та відповіді на них ставлять в один смисловий ряд непорівнюване, адже «людська гідність» та «національна свідомість» – абстрактне, концепти духовного буття народу, а «мішок картоплі», «порвані чоботи» й те, що можна «практично вжити» – конкретне, реалії повсякденного існування «людиноподібних істот» – черні. Подібне протиставлення ідеалізму і матеріалізму, духовного і меркантильного, високого й нищого, романтично-піднесеного і побутово-зниженого зустрічається в рефлексіях Д. Донцова, який, полемізуючи, неодноразово вдавався до контрасту й протиставлення як методів аргументування.

В основній частині статті автор полемізує з приводу феномену свідомості. На його думку, «почувати себе свідомим у всіх своїх вчинках та поступуваннях ... основна заповідь людини європейця» [7]. Для активізації сприймання використовується контрастний спосіб розгортання тези, що дозволяє спростовувати більшовицькі ідеологічні догми, адже ідейними супротивниками публіциста є ідеологи більшовизму, котрі, говорячи про свідомість, розглядають її виключно в класовій, соціальній площині, а не як сутність людського буття, провідний моральний чинник. Втілюючи концепцію, У. Самчук вдається до роздумів з приводу більшовицького тлумачення свідомості і категорично заперечує його. Свою аргументацію він вибудовує за допомогою ступеневого способу розгортання тези, який дозволяє визначити вихідну точку рефлексій і позначити сутність ідеологічних розходжень. Протиставляючи свої переконання ідеології більшовиків, митець зазначає, що «не важно, до якого класу належить порядна творча свідомою людина ... бо коли привілейований той чи інший клас складається з юрби бандитів чи людського шумовиння, то будь він тричі пролетарський чи буржуазний – він сам по собі не має найменшої вартості» [7]. Підсумовуючи висловлене, публіцист стверджує: «Не в пролетаріаті і не в буржуазії справа. А в людині. І тільки в людині» [7].

За допомогою контрасту У. Самчук ознайомлює читача зі своїм розумінням феномену національної свідомості, відповідно до якого «це перша передумова широкої свідомої і творчої чинності взагалі» [7]. Він констатує, що денаці-

оналізація є болючою проблемою українського соціуму: «це те саме, що коли б хтось порядну з моральними основами жінку силою зводив до ролі повії» [7]. Асоціація, до якої вдається публіцист, створює емоційну напругу, що апелює до моральних засад, котрі є основою особного та суспільного духовного буття людини. Доносячи своє розуміння означеної проблеми, він використовує прийом розподілу, розмежовуючи поняття «національна свідомість» і «денаціоналізація», та однотипові синтаксичні конструкції: «Національна свідомість – це... Денаціоналізація – це...» [7].

Посилення комунікативного впливу й звинувачувального пафосу в основній частині здійснюється за допомогою анафори. Єдиний початок суміжних речень сприяє концентрації читачької уваги на роздумах публіциста й змушує зосередитися на логіці викладу думки. Засуджуючи різних завойовників, автор перераховує їхні злодіяння, спрямовані проти українського народу: «Втручалися до нашої рідної мови. Втручалися до нашого побуту. Втручалися до нашого господарства» [7]. Анафори та конструктивний прийом розподілу використовує публіцист і при формулюванні висновків. Суворим виразом значній частині українського населення стають слова митця: «Це не є нарід. Це – чернь, це – безлика, без'язика юрба» [7]. Троїстість повтору, як і в попередньому випадку, посилює комунікативний вплив й активізує сприймання. Констатація й оцінка трагічного становища українського народу завершується рефлексією, яка також втілюється за допомогою анафоричного повтору: «Це – боляче ранить наше людське самолюбство. Це принижує нас в очах свідомих чужинців. Це, нарешті, відбирає у нас безліч творчої активності й енергії. Це явище – перше і основне зло, яке треба вирвати з коренем!» [7].

Спонукаючи аудиторію в кінцівці, автор знову вдається до анафори та прийому розподілу: «Тому не все одно, хто як говорить... не все одно, якими іменами названі вулиці... не все одно, чи домінуючим є для нас Шевченко, чи Пушкін. Не все одно, як це часто доводиться чути... не все одно, яке наше ставлення до російської літератури. Ні! Це не все одно... А коли – все одно, то це значить, що все одно для вас, хто є ми самі!» [7]. Останніми словами здійснюється обрамлення: «Це значить, що ми не нарід, не якась спільна історична збірна сила, а невиразна юрба, сіра маса, вічно принижена без всяких ідеалів чернь» [7]. У такий спосіб у свідомості реципієнтів відбувається кільцювання початку, репрезентованого назвою статті, та висновку, який у формі ампліфікації повторює назву.

Застосування у невеликому за обсягом матеріалі значної кількості риторичних засобів і конструктивних прийомів уподібнює текст статті до ораторської промови. На це вказує також використання основних засобів інтеграції текстової єдності, притаманних усному комунікативному впливу, зокрема: прості речення, за допомогою яких вибудовується роздум; запитальні конструкції; повтори, які акцентують увагу читача та ін.

Комунікативність тексту, міра його звернення до адресата, визначається діалогічністю, яка проявляється у питаннях-відповідях, у формі оцінки позицій ідеологічних супротивників, зіткненні двох антагоністичних точок зору, які у подальшому оцінюються автором, спілкуванні із співбесідником, з метою привернути його увагу до змісту, спонукаючи до вирішення проблеми.

Серед методів аргументування, які використовує У. Самчук для обґрунтування своєї концепції, вирізняються метод протиставлення (автор протиставляє антагоністичні підходи до вирішення проблеми, створюючи контраст); метод потенціювання (автор відповідно до своїх інтересів висуває на перший план те, що вважає за потрібне в інтересах визначеної цільової установки); метод ствердження висновків (за допомогою часткових узагальнень приходять до конкретного висновку). За допомогою прийомів логічної аргументації (аргумент з досвіду, приклад у протилежність), психологічного впливу (пафос, аргумент до однакового розуміння) та етичних прийомів переконання (аргумент до норми, аргумент до анти-норми) публіцист переконливо доводить свою точку зору.

Організація семантичних стосунків між основними смисловими елементами текстової єдності здійснюється за допомогою конструктивних прийомів (простий перелік, динамічний перелік, контраст, запитувально-відповідальний хід, розподіл, кільцювання або обрамлення). Текст статті, як і текст промови, ґрунтується на трьох комунікативних центрах: авторі, ідейних супротивниках, адресаті. Зміст статті визначається конкретним історичним часом та соціальною організацією суспільства, на що неодноразово вказує автор експліцитним часовим сигналом та експліцитною вказівкою місця («величезна маса живих людоподібних істот 1941 року», «на європейському суходолі, на берегах Дніпра, на вулицях Києва 1941 року»). Динамічність наративу та змістова завантаженість здатні тримати реципієнтів в емоційно-інтелектуальній напрузі від вступу до кінцівки. Викривальний пафос роздумів У. Самчука уподібнюють текст статті до

гнівливої інвективи. Семантична завантаженість надає викладові структурної напруги.

Висновки. У статті «Нарід чи чернь?» У. Самчук відстоював самодостатність української нації, наголошуючи на її європейськості. Він категорично спростовував ідеологічну установку російських шовіністів, яка трансформувалася в ідеології більшовиків, про те, що українці – не нація, а меншовартісна народність.

Стилістику статті визначає полемічність, оскільки переконливою створеною автором концепцію робить послідовне протиставлення двох антагоністичних ідеологій (національної української та більшовицької), експресивність та аргументативна структура. Експліцитна

полемічність зумовлює відкритий захист митцем своїх переконань і категоричне засудження ідеологічних супротивників. Полемічність вимагає від автора аналізу обраної проблеми шляхом використання методів протиставлення, потенціювання і ствердження висновків, викладу матеріалу за допомогою конструктивних прийомів та емоційного впливу на реципієнта, необхідного у процесі переконання. При цьому публіцист застосовує сарказм, різкі оцінювальні судження та протиставлення. Переконливість авторської концепції забезпечують також логічні, психологічні й етичні прийоми аргументації, за допомогою яких обґрунтовується істинність базової ідеї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості : монографія. Рівне : Ліста-М, 2004. 184 с.
2. Комінярська І. Улас Самчук alter ego і alter idem : монографія. Житомир : Рута, 2012. 232 с.
3. Радчик Р. Публіцистика Уласа Самчука в контексті українського державотворення. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1333> (дата звернення: 15.03.2023).
4. Хороб С. Жанрові особливості журналістської публіцистики Уласа Самчука. *Прикарпатський Вісник НТШ. Слово*. 2017-2018. № 4-3. С. 402–410. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_sl_2017-2018_4-3_41 (дата звернення: 15.03.2023).
5. Буркалець Н. Мистецтво Уласа Самчука-публіциста (за матеріалами газети «Волинь»). URL: <https://md-eksperiment.org/post/20171114-mistectvo-ulasa-samchuka-publicista> (дата звернення: 15.03.2023).
6. Донцов Д. Націоналізм. Лондон : Українська видавнича спілка, Торонто : Ліра визволення України, 1966. 363 с.
7. Самчук У. Нарід чи чернь? Бібліотека Української Літератури. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=228> (дата звернення: 13.03.2023).